

UOT- 316.42

Südabə Haşımova
Bakı Dövlət Universiteti, s.f.d.,
Azərbaycan
hashimova.sudaba@bk.ru
http://orcid.org/0009-0003-9354-0152

GƏNCLƏRİN PEŞƏ MÜQƏDDƏRATINI MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏSİNƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN ƏSAS AMİLLƏR

Xülasə

Məqalədə göstərilir ki, müasir cəmiyyətdə gənclərin peşə seçiminə bir çox amillər təsir edir və bu proses uşaqlıqdan başlayır. Peşə yönümünün ümumi qəbul edilmiş subyektlərindən hər birinin məqsədi düzgün həyat və peşə yolunun seçimində gənc nəslə kömək etməkdir. Valideynlərin, qohumların, tanışların, dostların, müəllimlərin, müəyyən peşə nümayəndələrinin daxil olduğu gəncin yaxın ətrafı əsas amillər qrupuna aiddir. Fərdə münasibətdə əsasən xarici olan ikinci qrup amillər gənclərin baxışlarına və ustanovkalarına sosial institutlar - orta ümumi və peşə təhsili sistemi, KİV-lər vasitəsilə təsir edir. Bazar şəraitində ailə gənclərin peşə oriyentasiyasında mərkəzi yer tutur və şəxsiyyətin tələbatlarını standart formada ifadə edir. Gəncin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinin mühüm aspektini həmçinin başqa birisinin deyil, fərdin özünün peşə seçimi haqqında qərar qəbul etməsinin dəqiq dərk olunması təşkil edir. Dövlətin sosial-iqtisadi vəziyyəti obyektiv amil olaraq, gənclərin peşə planlarına bilavasitə təsir göstərir.

Məqsəd: Tədqiqatın əsas məqsədi müasir formal və qeyri-formal institutların gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi prosesinə təsirini öyrənməkdir.

Metodologiya: Tədqiqatın metodoloji əsası kimi elmilik və obyektivlik, sosial-peşə sferasında hadisə və proseslərin dialektik əlaqəsi metodu və prinsipləri çıxış edir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işində struktur-funksional, amil və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri: Gənclərin sosial-peşə müqəddəratının formalaşması amillərinin təhlili bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, onlar hamısı məşğulluq institutu ilə birgə peşə seçimi işini məqsədyönlü şəkildə həyata keçirən vahid şəbəkəni yaratmalıdırlar. Bu gənclərə daha düşünülmüş və real peşə planlarını qurmağa imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: *gənclərin peşə müqəddəratı, peşə seçimi, peşə təhsili, peşə oriyentasiyası, peşə planları*

Giriş

Peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə insanın cəmiyyətdə özünü təsdiq etməsi vasitəsi olaraq, bu gün hər bir gəncin həyatında əsas qərarlardan birinə çevrilir. Bazar şəraitində peşənin düzgün seçilməsi gəncə sosial statusun əldə edilməsində perspektivlər yaradır [12]. Sosial-iqtisadi dəyişikliklərin baş verdiyi cəmiyyətdə gənc peşə seçimi ilə bağlı bir sıra çətinliklərlə qarşılaşır. Əvvəla, istənilən tarixi transformasiya prosesində sistem dəyişikliklərinin əsas ifadələrindən biri məşğulluq və peşə strukturunun dəyişməsidir. Cəmiyyətin əvvəlki iqtisadiyyata yönəlmiş peşələrə tələbatı azalır, bununla yanaşı yeni peşələr yaranır, yeni sosial strukturun formalaşması baş verir. Bütün bunlar ictimai şüurda peşələrin nüfuzunun iyerarxiyasının dəyişməsinə səbəb olur. Gənclərdə peşələrin və

peşə nəaliyyətlərinin insan həyatında yeri və rolu, peşə fəaliyyətinin məqsədləri və onun əldə edilməsi üsulları haqqında yeni təsəvvür formalaşır. Peşə təhsili bu gün yalnız idraki ehtiyacların, mənəvi tələbatların formalaşması və ödənilməsinin əsas şərtlərindən biri deyil, həm də gənclərin şəxsiyyətinin sabitliyini, öz gələcəyinə inamı təmin edən vərdişlər, bacarıqlar və biliklər formasında maddi dəyərlərin ötürülməsi vasitəsini ifadə edir.

Cəmiyyətin və dövlətin qarşısında duran vəzifə düşünülmüş, elmi əsaslandırılmış təhsil siyasətini həyata keçirməklə gənclərin potensialından istifadə edilməsi və öz sosial-peşə maraqlarını, tələbatlarını, həyat perspektivlərini müəyyənləşdirmək və reallaşdırmaq üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsidir. Son illərdə aparılan islahatlar prosesində dövlətin peşə təhsili siyasətinin məqsədləri köklü şəkildə dəyişmişdir. Mövcud peşə təhsili qanunvericiliyi təhsil sferasında gəncin intellektual, mədəni - mənəvi inkişaf ehtiyaclarının ödənilməsinə ön plana çıxarır.

1. Gənclərin peşə müqəddəratı problemi və onun formalaşmasına təsir göstərən amillər

Müasir cəmiyyətdə gənclərin peşə seçiminə bir çox amillər təsir edir və bu proses uşaqlıqdan başlayır. Peşə yönümünün ümumi qəbul edilmiş subyektlərindən hər birinin - ailə, dostlar, məktəb, peşə təhsili müəssisələri, kütləvi informasiya vasitələri, dövlət orqanları, həmçinin müəssisələrin məqsədi düzgün həyat və peşə yolunun seçilməndə gənc nəslə kömək etməkdir [6]. Əgər əvvəllər peşə müqəddəratı məsələsinin həllində müxtəlif formal və qeyri-formal strukturlar ilə gənclərin qarşılıqlı əlaqəsi prosesi dövlətin ciddi nəzarəti altında idisə, bu gün onlar arasında əlaqələr xeyli zəifləyib. Bu gün şəxsiyyətlərarası ünsiyyət prosesinə təsir göstərən valideynlərin, qohumların, tanışların, dostların, müəllimlərin, müəyyən peşə nümayəndələrinin daxil olduğu gəncin yaxın ətrafı əsas amillər qrupuna aiddir. Fərdə münasibətdə əsasən xarici olan ikinci qrup amillər gənclərin baxışlarına və ustanovkalarına sosial institutlar – orta ümumi və peşə təhsili sistemi, KİV-lər vasitəsilə təsir edir [11, s.101-102]. Bu institutlar qarşıya qoyulmuş vəzifələrin öhdəsindən keyfiyyətlə gələ bilmir. Məhz fərdi və ictimai tələbatları maksimum dərəcədə birləşdirən gənclərin effektiv peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsini təşviq edə bilmirlər. Birinci qrup amillərin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd edə bilərik ki, onlar həmişə peşə kadrlarına olan tələbatın sürətlə dəyişməsi haqqında kifayət qədər informasiyaya malik olurlar. Bu da çox vaxt səhv və əsassız peşə seçiminə səbəb olur. Bu meyillərin dəyişdirilməsi və gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinin effektivliyinin yüksəldilməsi üçün cəmiyyət və dövlət səriştəli sosial strukturların – məşğulluq xidmətlərinin - təşkilati, tənzimləyici və nəzarətedici funksiyaları vasitəsilə peşə seçimi işinə daha məqsədyönlü xarakter verməlidir [5].

Beləliklə, gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinə təsir göstərən amilləri - subyektiv və obyektiv amillərə bölmək olar. Subyektiv amillərə: fərdi-şəxsi keyfiyyətlər, sağlamlıq vəziyyəti, hazırlıq səviyyəsi, ictimaiyyət tərəfindən tanınmağa iddialı olma, peşə fəaliyyəti haqqında məlumatlılıq, yaş və peşə böhranları, optantın şəxsi peşə planları aiddir. Obyektiv amillərə isə: ailə, cəmiyyətin müəyyən bir sosial təbəqə və qrupuna (sosial mühit və referent qruplar) mənsubiyyət, həmçinin gender fərqləri [9, s. 57], kollektivdə şəxsiyyətlərarası münasibətlər, həmçinin müəssisənin özündə vəziyyət, təhsil sistemi müəssisələri, KİV, hökumətin iqtisadi və siyasi qərarları, ölkədəki sosial-iqtisadi şərait, dövlət hakimiyyət orqanları (məsələn, məşğulluq mərkəzləri), əmək bazarı daxildir.

Gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə həmçinin sosial qruplar və sosial institutlar təsir göstərir. Onların təsiri mikro və makrosəviyyələrdə baş verir. Ailə, həmyaşıdlar, peşə daşıyıcıları və s. kimi sosial qruplar gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinə mikrosəviyyədə təsir göstərirlər. Sosial qruplar həmçinin sosial

institutların təsirinin ötürücüsü kimi çıxış edirlər. Makrosəviyyədə gənclərin öz peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi təhsil, peşə və əmək bazarı kimi sosial institutların qarşılıqlı təsirlə nizamlanırlar. Sosial institutlar gənclərin (daha çox yuxarı sinif şagirdlərinin) peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə bilvasitə: mövcud normalar, ənənələr və stereotiplər, eləcə də müəssisələr [6, s. 13-14] vasitəsilə təsir göstəririlər.

2. Gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinə təsir göstərən obyektiv və subyektiv amillər

Bu amillərdən bəzilərinin gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşməsində rolunu nəzərdən keçirək.

Ailəni gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinə ümumən çox güclü təsir göstərən sistem kimi müəyyənləşdirmək olar [9, s. 34]. Bu təsir iki cür baş verir: bilavasitə, valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin tələblərinin birbaşa təsiri formasında və bilvasitə, uşaqların ideallarının, meyllərinin, dəyərlər oriyentasiyasının müəyyənləşdirilməsi formasında.

Bazar şəraitində ailə gənclərin peşə oriyentasiyasında mərkəzi yer tutur və şəxsiyyətin tələbatlarını standart formada ifadə edir. Bununla yanaşı cəmiyyətdə baş verən sürətli dəyişikliklər cəmiyyətin sosial və peşə strukturunun dərin transformasiyasının nəticəsi kimi, həyat və peşə yoluna ənənəvi baxışlarda əsaslı dəyişikliklər fərd tərəfindən dəyərlərin və əmək fəaliyyəti normalarının tez bir şəkildə dərk olunması zərurətini ortalığa qoyur [3].

Ailədə peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi məsələsi, bir qayda olaraq, uşaqların yeniyetmə dövründə ciddi müzakirələr mövzusunda çevrilir, baxmayaraq ki, bəzi hallarda valideynlər bu problemə öz uşaqlarının daha kiçik yaşlarında müraciət edə bilirlər [9, s. 34].

Gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi problemi çərçivəsində ailənin böyük və kiçik üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin mümkün müxtəlifliyinə dair nümunəyə nəzər yetitirək:

1. Böyüklər yeniyetmənin qərarına hörmətlə yanaşmaqla ona seçim azadlığı verir.
2. Böyüklər yeniyetmənin gələcəyi məsələsinə olduqca həssas yanaşırlar.
3. Böyüklər yeniyetmənin seçimindən narazıdırlar.
4. Böyüklər yeniyetməyə bu və ya digər dərəcədə təhrif olunmuş istiqamət verirlər.

Qeyd edək ki, böyüklərin mövqelərinə dair bu variantlardan heç biri gənclər tərəfindən düzgün peşə seçimi edilməsinə gətirib çıxarmır. Təcrübəyə arxalanaraq, sintez əsasında aşağıdakı, beşinci variantı təklif etmək olar:

5. Böyüklər gənclər üçün həyatı və peşə cəhətdən düzgün, mənəvi cəhətdən əsaslandırılmış cavablarının sərbəst və fəal şəkildə axtarılması üçün şərait yaradır. Bu variant həyatda az-az hallarda baş verdiyindən, onu idealizə olunmuş hesab etmək olar. Onun reallaşdırılmasına yalnız “ailə-məktəb-peşə təhsili- əmək sferası” sistemində nail olmaq mümkündür [9, s. 35-36].

İnsanın peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi uşağın oyun vaxtı müxtəlif peşə rollarını və davranış nümunələrini görüb götürdüyü erkən uşaqılıq dövründən başlayır və gəncin bütün sonrakı həyatına təsir edəcək məsuliyyətli qərarın qəbul edilməsinin zəruri olduğu yetkinlik dövründə intensiv davam edir [8, s. 3-7].

Potensial əmək subyektini nöqtəyi-nəzərindən gənc şəxsiyyətinin məktəbəqədər və məktəb yaşında inkişafı ilk növbədə böyüklərin məsuliyyət daşdığı onun ünsiyyət dairəsindən, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən birbaşa asılıdır. Əgər böyüklər məktəb yaşına çatmamış uşağı onun üçün mümkün olan əmək növlərində iştiraka təşviq edirlərsə, onda əmək əlamətləri ilə fəaliyyət artıq məktəbəqədər dövrdə mümkündür.

Böyükklər həmçinin uşağın ümumi işlərdə iştirakını elə təşkil edə bilər ki, əmək fəaliyyəti bu hadisələrin mühüm aspektinə çevrilmiş olsun. Bu halda gənclərdə müxtəlif əmək növlərinə dair nizama salınmış və çoxplanlı təsəvvür formalaşa bilər.

Peşə seçiminin hər bir şəxs tərəfindən fərdi şəkildə həyata keçirilməsinə baxmayaraq, o, ümumi struktura malikdir. Məsələn, gəncin şəxsi peşə planını Y.A. Klimov belə təsəvvür edir:

- gələcək üçün planları, hazırki inkişaf anı üçün həyat ideallarını və fəaliyyətini əhatə edən əsas məqsəd;

- ən yaxın həyat məqsədlərinə çatmaq üçün yollar və vasitələr haqqında təsəvvürlər: mütəxəssislərlə söhbətlər, öz təhsilini artırma və s.;

- nəzərdə tutulmuş məqsədlərə çatmağın xarici şəraiti haqqında təsəvvürlər: çətinliklər, bu və ya digər şəxslərin mümkün müqaviməti;

- qarşıdakı məqsədlərə çatmağın daxili şərtləri haqqında təsəvvürlər: təhsil almaq üçün imkan və bacarıqlar, sağlamlıq vəziyyəti. Məqsədlərə çatmaq şəxsiyyətdən məqsədyönlülük, dözümlülük, nəzəri və praktiki hazırlıq və digər keyfiyyətlər tələb edir;

- öncədən bilinməyən maneələr yarandığı halda əsas variantların reallaşdırılmasında məqsədlərin və onlara çatmağın alternativ variantları [9, s. 231-232].

Gənclərin həyat planlarına dair daha iki məsələyə diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, gənclərdə çox vaxt yalnız bir həyat planı mövcud olur ki, bu planın həyata keçməməsindən onlar (deyə ki, iqtisadi, ailə səbəblərindən) həyat faciəsi kimi dərinlən mütəəssir olurlar. Bununla əlaqədar olaraq, onlara həyatda gözlənilməz hadisələrin nəzərə alınmasının başa salınması mühüm əhəmiyyətə malikdir. İkinci məsələ onunla bağlıdır ki, gənclər bəzən özləri üçün ən əziz olan həyat planlarını gizli saxlayırlar. Buna görə də, böyükklər onlara ehtiyatla, başa düşərək və həssaslıqla yanaşmalıdırlar.

Gəncin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinin mühüm aspektini həmçinin başqa birisinin deyil, fərdin özünün peşə seçimi haqqında qərar qəbul etməsinin dəqiq dərk olunması təşkil edir. Bu amilin olmadığı təqdirdə peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi haqqında danışmağa da dəyməz [9, s. 27-28]. Peşə seçimi eləcə də rasionallıq və ya emosional əsasda həyata keçirilə bilər. Burada ən əsası gəncin (optantın) öz seçimindən razılığı, öz seçimini dərk etməsidir [7].

3. Gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsində obyektiv amillərin rolu

Gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşməsində peşə oriyentasiyası mühüm yer tutur. Peşə oriyentasiyası dedikdə insanın bacarıqları və maraqlarına görə ictimai tələbatı və “ölkə təsərrüfatının maraqları naminə əmək resurslarının tamqiyətli bölüşdürülməsinin zəruriliyi” [4, s.39] nəzərə alınmaqla peşə seçiminə hazırlığı prosesi nəzərdə tutulur. Peşə oriyentasiyası, sistem olaraq, ümumi məqsədlər və vəzifələr, funksiyaların vahidliyi ilə birləşmiş qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı altsistemlərdən ibarətdir:

1. Gənclərin peşə hazırlığı üçün məsuliyyət daşıyan və öz işini əlaqəli şəkildə həyata keçirən təşkilati yarım sistem;

2. Peşə maarifləndirilməsi, məsləhət, məktəblilərin seçilməsi və adaptasiyasının da daxil olduğu məntiqi yarım sistem;

3. Gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmənin subyektivi kimi götürüldüyü, aktiv mövqə, müəyyən məqsədə yönəldilmə, mədəni səviyyə, özü haqqında təsəvvür kimi keyfiyyətlərlə xarakterizə olunan şəxsi yarım sistem.

4. Ölkədə peşə oriyentasiyası sistemi haqqında informasiyaya malik olma və idarə etməni əhatə edən idarəetmə yarım sistemi [8, s. 3-8].

Peşə oriyentasiyası bütün yaşlar üçün aktual olan fasiləsiz və məqsədyönlü prosesdir. Gənclərin peşə oriyentasiyasının məqsəd və vəzifələri ictimai tələbatla müəyyənləşir. Bu

prosesdə əsas məqsəd gənclərin şüurlu peşə seçiminə nəzəri və praktiki cəhətdən hazırlanmasıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən gənc elə peşəni seçməlidir ki, orada irəli sürülən tələblər onun şəxsi keyfiyyət və imkanları ilə üst-üstə düşsün.

Bəzi hallarda gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə problemi başlanğıc mövqelərinin bərabərsizliyi məsələsi ilə bağlı ola bilər. Gənclər üçün bu işdə əsas rol təhsil səviyyəsi oynaya bilər: təhsil onlara peşə inkişafı və ambisiyalarını təmin etmək üçün impuls verə bilər [2, s. 101].

Dövlətin sosial-iqtisadi vəziyyəti obyektiv amil olaraq, gənclərin peşə planlarına bilavasitə təsir göstərir. Yuxarı sinif şagirdləri hər halda məhdud seçim imkanlarına malik insanlardır, baxmayaraq ki, ölkəmizdə geniş “təhsil” xidmətləri spektri və müxtəlif təhsil müəssisələri formaları mövcuddur. Bu məhdudiyyət əmək bazarındakı, yaşayış yerindəki vəziyyətin, gənclərdə peşə dünyası haqqında əhəmiyyətli təsəvvürlərin olmamasının nəticəsidir. Zənnimizcə, gənclərin cəmiyyətin peşə strukturuna inteqrasiyası üçün onların ixtisas üzrə işlə təmin olunması zəruridir. Məhz ixtisasın yerinə yetirilən işin xarakter və məzmununa uyğunluğu gənclərin istehsal prosesinə, peşə münasibətləri sistemə və əlbəttə, şəxsiyyətin yüksək sosial-peşə statusuna pozitiv daxil olmasının göstəricisi ola bilər [2, s. 102].

Beləliklə, peşə müqəddəratını müəyyənləşdirmə problemi bütün gənclərdə müəyyən vaxtda yaranır: bəzilərinə planlarını natamam, digərlərinə tam orta məktəbi qurtarmaq ərafəsində, başqalarına isə ali təhsil müəssisəni bitirəndən sonra dəyişmək lazım gəlir. Planların bu cür müxtəlifliyi prinsipə dövlətə baha başa gəlir.

Son illər bir sıra ölkələrin tədqiqatçıları əmək bazarının intensiv idarə olunması problemlərinə və dövlətin peşə potensialının formalaşdırılması prosesinə diqqəti gücləndirmişlər.

Belə ki, məsələn, qonşu Rusiyada müvafiq xidmətlər tərəfindən ümumtəhsil məktəblərinin məzunlarının planları, peşə seçiminin motivləri, seçdikləri ixtisas sahəsində təhsili davam etdirmək bacarıqları və gələcəkdə iş tapmaq şansları haqqında informasiya bazası formalaşdırılır. Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində də bu praktika ilə yanaşı, peşələr haqqında informasiyanı geniş yaymaq lazımdır. Bunun üçün, məsələn, peşələr və peşə təhsili müəssisələri (şəhər və regionlarda) haqqında kompüter texnologiyaları vasitəsilə məlumat bazasının yaradılması məqsədyönlü olardı. Əlbəttə ki, Respublika Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi, peşə təhsili və təlimi sistemində strateji hədəfləri müəyyən edən “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” [15], Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidməti tərəfindən ölkənin bir çox şəhər və regionlarında yuxarı sinif şagirdləri üçün peşə yönümü ilə bağlı mütəmadi treninqlərin keçirilməsi və s. kimi zəruri tədbirlər bu sahədə atılan əməli addımlar kimi qiymətləndirilə bilər.

Öz sosiallaşdırma funksiyası ilə məktəb böyüməkdə olan gənc nəslə məxsusi normaları, dəyərləri və davranış münasibətləri olan istehsal, iqtisadi və siyasi münasibətlərə daxil olmağa yardım göstərir.

Lakin hazırkı şəraitdə bu sahədə müəyyən problemlər mövcuddur ki, onlar da gənclərin sosial - peşə inteqrasiyasında müəyyən çətinliklər yaradırlar, məsələn, gənclərin sosial strukturun müxtəlif elementlərinə cəlb olunması, onlarla özünüidentifikasiya etmə məsələləri [13, s.51-52]. Məlumdur ki, hökumətin iqtisadi və siyasi qərarları gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi prosesinə təsir göstərir: ölkə iqtisadiyyatının bazar təsərrüfatına keçməsi və qərb həyat tərzinə pərəstiş gənclərin müəyyən hissəsinin təkə peşə deyil, həm də hansı ölkəyə getmək və s. haqqında düşünməsinə səbəb oldu.

Bu gün ölkəmizdə savadlı, məsuliyyətli, peşə cəhətdən yüksək dərəcədə mobil,

özlərini dəyişmiş sosial-iqtisadi şəraitdə müvəffəqiyyətlə və effektiv reallaşdırmağı bacaran gənclərə daha çox tələbat var.

Qeyd edək ki, gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi daha çox ali məktəb şəraitində həyata keçirilir. Onun rəqabətə davamlılığının əsasını “vətəndaşların, cəmiyyətin və əmək bazarının keyfiyyətli təhsilə olan tələbatlarının ödənilməsi üçün şəraitin təmin olunması” təşkil edir [3, s. 25-27].

Ali məktəb gənclərə peşə trayektoriyasını müəyyənləşdirməyə, gələcək karyerasını və öz peşə təşəkkülünün müxtəlif mərhələlərində peşə fəaliyyətini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda peşə təhsilinin özündə və xüsusən ali təhsil sferasında müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır ki, onlar da mütəxəssislərin hazırlanmasında əmək bazarının deyil, təhsil xidmətləri bazarının əsas olaraq götürülməsindən ibarətdir. Buradan da əmək bazarının tələblərindən bəzi gerilmələr irəli gəlir. Əmək bazarının və təhsil xidmətləri bazarının bu muxtariyyəti bir çox hallarda müasir əmək bazarında gənc mütəxəssislərin tələb olunmamasına səbəb olur. Buradan nəticə çıxarmaq olar ki, müasir şəraitdə peşə ali məktəb məzunları üçün ixtisas üzrə işə düzəlməyə zəmanət verə bilməz.

Gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsindən irəli gələn problemlər eyni zamanda aşağıdakı şərtlər daxilində həll edilə bilər: a) mövcud metodların effektivliyinin yaxşılaşdırılması və məktəb və ali məktəb məzunlarının peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsi üçün daha yeni, effektiv yardım formalarının təşkili [5, s. 15-17]; b) əmək bazarında real subyektə çevrilmək üçün öz həyat və peşə yolu üzərində düşünüən gənclərin fəallığının və təşəbbüsünün artırılması; c) ali məktəbdə təhsilin daha da differensiasiyaya uğraması və onun müəssisə və əmək bazarının bu günkü tələbləri səviyyəsinə qaldırılması; ç) gənclərin peşə fəaliyyətinə dair Azərbaycan iqtisadiyyatının və əmək bazarının inkişafının kadrlara olan tələbatının meylləri nəzərə alınmaqla şüurlu və sərbəst qərar qəbul edilməsinə istiqamətləndirilməsindən ibarət olan ixtisaslaşdırılmış strukturların - əhalinin məşğulluq xidmətlərinin rolunun artırılması. Bununla əlaqədar olaraq, məktəb, ali məktəb və əhalinin məşğulluq xidmətlərinin vəzifəli gənclərin peşə fəaliyyəti sistemində onların bütünlükdə respublikanın peşə strukturunun meyllərinə dair tam məlumatlandırılması yolu ilə daha erkən və əsaslı şəkildə daxil edilməsi ola bilər.

Beləliklə, təhsil sistemi - müəssisə - məşğulluq xidmətləri üçbucağının möhkəmləndirilməsinin zəruriliyi və onlar arasındakı münasibətlərin daha sıx və daha az formal qarşılıqlı münasibətlərə çevrilməsi məsələsi aktuallıq kəsb etməyə başlayır.

Bu günkü Azərbaycanın sosial-əmək reallığında gənclərin aldıkları ixtisasa uyğun olaraq əmək bazarında peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsinin dəqiq sisteminin olması ən aktual problemlərdən olaraq qalmaqdadır. Nəticədə ölkədə gənclərin böyük əksəriyyəti peşə cəhətdən müəyyənləşərək öz əmək tələbatlarını ali məktəbdə aldıkları ixtisas əsasında deyil, əsasən mütəxəssislərin əməyinin az və ya çox dərəcədə adekvat ödənilməsi dövlət sektorunda təmin edir. Aşağı əmək haqqı, lazımi təcrübə və iş bacarıqlarının olmaması və əmək bazarında təklifin defisitliyi - gənclərin ixtisas üzrə işdən imtina etməsinin əsas səbəblərindən biridir ki, bunlar da gənclərimizdə işə düzəlmə üçün alternativ variantların tərbiyə edilməsinə səbəb olur. Lakin bu variant ali məktəbdə əldə olunmuş nəzəri və praktiki biliklərin tələb olunmaması, peşə bacarıqlarının itirilməsi, gənc mütəxəssislərdə seçdikləri peşə çərçivəsində peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi prosesinin qırılması kimi problemlərlə müşayiət olunur.

Nəticə

Gənclərin peşə müqəddəratının müəyyənləşdirilməsinin mürəkkəb, dinamik ikitərəfli proses kimi başa düşülməsi ona təsir edən bir sıra amilləri müəyyən etməyə və onun səmərəliliyinin artırılması üçün bir sıra təkliflər irəli sürməyə imkan verir.

Elmi ədəbiyyatın təhlili bizə gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirməsini insanın peşə və bütövlükdə sosial inkişafının ən əhəmiyyətli ünsürü kimi müəyyən etməyə imkan verir. Çünki gəncin cəmiyyətdə özünü təsdiq etməsinin əsası olan peşə seçimi kim olmaq, harada və kiminlə işləmək, hansı sosial qrupa mənsub olmaq, hansı həyat tərzini seçmək kimi insanın vacib sosial-əhəmiyyətli xarakteristikalarını müəyyənləşdirir. Düzgün peşə seçimi əsasən gəncin sosial fəallığını, praktiki hazırlığını, məlumatlılığını və bütövlükdə həyat mövqeyini müəyyən edir. Cəmiyyətin nöqtəyi nəzərindən hər bir gəncin düzgün peşə seçimindən xalq təsərrüfatında əməyin məhsuldarlığı, onun intellektual potensialından istifadənin səmərəliliyi, miqrasiyanın və kadr axıcılığının miqyasları və bir çox başqa məsələlər asılıdır [5].

Beləliklə, gənclərin peşə müqəddəratını müəyyənləşdirən subyektiv və obyektiv amillərin effektivliyinin artırılması belə hesab etməyə əsas verir ki, peşə seçimi gənclərin subyektiv olaraq üstünlük verdikləri ilə ona kənar yanaşma olan bu üstünlüklərin reallaşdırılması imkanlarını müəyyənləşdirən sosial-peşə situasiyası arasında ziddiyyətin həllinə yönəldilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Арендчук, И.В. Теоретические основы дисциплины «Самоопределение и профессиональная ориентация учащихся»: Учебное пособие для студентов педагогических и психологических специальностей. – Саратов: Изд-во Наука, 2013. – 51 с.
2. Выборнова, В.В. Актуализация проблем профессионального самоопределения молодежи / В.В. Выборнова, Е.А. Дунаева // Социологические исследования, – Москва: – 2006. № 4, – С. 99-105.
3. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – Москва: Высшая школа, – 1991. – 207 с.
4. Гудкова, Е.В. Основы профориентации и профессионального консультирования. Учебное пособие. / Е.В. Гудкова. – Челябинск: ЮУрГУ, – 2004. – 127 с.
5. Дьякова, М. А. Профессиональное самоопределение учащейся молодежи в условиях трансформации современного общества: / автореферат диссертации доктора философии по социологии. / – Хабаровск, 2002. – 22 с.
6. Лобова, Е.В. Процесс первичного профессионального самоопределения учащихся: социологический анализ: / автореферат диссертации доктора философии по социологии. / – Екатеринбург, 2006. – 23 с.
7. Магомедова, М.Г. Профессиональное самоопределение личности // Научно-методический электронный журнал «Концепт», – 2016. – Т. 15. – с. 26–30.
8. Никулин, А.Ю. Профессиональное самоопределение старшеклассников / А.Ю. Никулин – Братск: БрГТУ, – 2001. – 73 с.
9. Климов, Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учебное пособие для студентов вузов. / Е.А. Климов. – Москва: Академия, – 2004. – 304 с.
10. Кутугина В.И. Факторы профессионального самоопределения личности в современных условиях // Современные проблемы науки и образования. – 2007. – № 1. С.51-53.
11. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика / Н.С. Пряжников. – Москва: Академия, – 2007. – 503 с.
12. Смирнова, Ю. Е. Психологические предпосылки профессионального самоопределения старшеклассников профильной школы: / автореферат диссертации доктора философии по психологии. / – Санкт-Петербург, 2013. – 26 с.
13. Шарова, Е.Н., Мулина, Т.В. Профессиональное самоопределение молодежи в условиях социокультурной трансформации российского общества (региональный аспект) // Журнал социологии и социальной антропологии. Социологические науки. – 2023. – №1. Том. 26. С.50-67.

14. Шавир, П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П.А.Шавир. – Москва: Педагогика, –1981. – 96 с.
15. Peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <https://edu.gov.az/upload/file/serencama-elave/2016/peshe-tehsil-yol-xeritesi.pdf> (müraciət tarixi: 05.05.2023)

Судаба Гашимова

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ МОЛОДЕЖИ

Резюме

В статье отмечается, что на выбор профессии молодыми людьми в современном обществе влияет множество факторов и этот процесс начинается с детства. Целью каждого из общепринятых субъектов профессиональной ориентации является помощь подрастающему поколению в выборе правильного жизненного и профессионального пути. К группе основных факторов относится ближайшее окружение молодого человека, к которому относятся родители, родственники, знакомые, друзья, учителя, представители определенных профессий. Вторая группа факторов, преимущественно внешних по отношению к личности, влияет на взгляды и решения молодежи через социальные институты - систему общесреднего и профессионального образования, средства массовой информации. В рыночных условиях семья занимает центральное место в профессиональной ориентации молодежи и выражает потребности личности в стандартной форме. Важным аспектом профессионального самоопределения молодого человека является также четкое понимание того, что решение о выборе профессии принимает сам человек, а не кто-то другой. Социально-экономическое положение государства, в качестве объективного фактора, напрямую влияет на профессиональные планы молодежи.

Цель: Основная цель исследования – изучить влияние современных формальных и неформальных институтов на процесс профессионального самоопределения молодежи.

Методология: Методологической основой исследования выступают метод и принципы научности и объективности, диалектическая связь событий и процессов социально-профессиональной сферы. Для достижения поставленной цели в исследовании были использованы методы структурно-функционального, факторного и сравнительного анализа.

Результаты исследования: Анализ факторов формирования социального и профессионального самоопределения молодежи приводит к выводу о том, что им необходимо создать единую сеть, целенаправленно реализующую деятельность по выбору профессии совместно с институтом занятости. Это позволит молодым людям строить более продуманные и реалистичные профессиональные планы.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение молодежи, профессиональный выбор, профессиональная подготовка, профессиональная ориентация, профессиональные планы

MAIN FACTORS AFFECTING THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF YOUTH

Summary

The article notes that the choice of profession by young people in modern society is influenced by many factors and this process begins in childhood. The goal of each of the generally accepted subjects of professional guidance is to help the younger generation choose the right life and professional path. The group of main factors includes the young person's immediate environment, which includes parents, relatives, acquaintances, friends, teachers, and representatives of certain professions. The second group of factors, mainly external to the individual, influences the views and decisions of young people through social institutions - the system of general secondary and vocational education, and the media. In market conditions, the family occupies a central place in the professional guidance of young people and expresses the needs of the individual in a standart form. An important aspect of a young person's professional self-determination is also a clear understanding that the decision to choose a profession is made by the person himself, and not someone else. The socio-economic situation of the state, as an objective factor, directly affects the professional plans of young people.

Purpose: The main goal of the study is to study the influence of modern formal and informal institutions on the process of professional self-determination of young people.

Methodology: The methodological basis of the research is the method and principles of scientificity and objectivity, the dialectical connection of events and processes in the social and professional sphere. To achieve this goal, the research used methods of structural-functional, factorial and comparative analysis.

Research results: An analysis of the factors in the formation of social and professional self-determination of young people leads to the conclusion that they need to create a unified network that purposefully implements activities to choose a profession together with the employment institution.

Keywords: *professional self-determination of youth, professional choice, professional education, professional orientation, professional plans*